

УДК 341.647.7

Марченко А. А., здобувач кафедри
історії держави та права НАВС

Прецедентний характер рішень Конституційного суду України

У статті проаналізовано юридичну природу рішень Конституційного суду України та досліджено їх правотворчий аспект. В контексті правотворчості рішень конституційного суду визначається їх прецедентний характер та можливість регулювання суспільних відносини в якості основного чи додаткового джерела права.

Ключові слова: правозастосовні акти, правотворчі акти, судовий прецедент, джерело права.

В статье проанализировано юридическую природу решений Конституционного суда Украины и исследовано их правотворческий аспект. В контексте правотворчества решений конституционного суда определяется их прецедентный характер и возможность регулирования общественных отношений в качестве основного или дополнительного источника права.

Ключевые слова: правоприменительные акты, правотворческие акты, судебный прецедент, источник права.

The article analyzes the legal nature of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine and studied their law-making aspect. In the context of law-making decisions of the constitutional court precedent is determined by their ability to control nature and social relations as a primary or supplementary source of law.

Keywords: enforcement acts, legislative acts, judicial precedent, the source of law.

Постановка проблеми. Є очевидним, що процес створення Україною власної правової системи обумовлюється реальними потребами розвитку суспільства, а також спирається на історичні традиції українського права. Разом з тим, оскільки Україна розташована на європейському континенті, а також беручи до уваги глобальний характер інтеграційних тенденцій правових систем країн Європи, становлення вітчизняної правової системи не може відбуватися ізольовано. Зважаючи на це, доцільним і надзвичайно важливим є вивчення незнайомих українському праву інструментів правового регулювання, потенціал яких широко застосовується іншими країнами. Серед таких інструментів важливе місце займає судовий прецедент. Оскільки судовий прецедент є продуктом судової діяльності, об'єктивно в ньому розкриваються питання, які стосуються особливостей здійснення судом правотворчої функції.

На сьогоднішній день реальністю стали рішення Конституційного Суду України, які представляють собою перспективний сектор в системі джерел права, що швидко утверджується у вітчизняній правовій системі. Попри несприйняття українською теоретико-правовою наукою джерелом права ні судової практики ні судового прецеденту, сучасна правова реальність свідчить про те, що така позиція стримує розвиток важливих механізмів в системі захисту прав людини і громадянина та знижує ефективність регулювання багатьох суспільних правовідносин.

Практикуючі юристи все частіше зіштовхуються з проблемою використання рішень Конституційного суду України у справах про захист прав людини і громадянина, більше того неодноразово використовують їх як єдине джерело права у регулюванні окремих суспільних відносин. Таким чином виникає необхідність розглянути рішення Конституційного суду України крізь призму їх прецедентності у правовій системі України.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичною основою дослідження стали праці

багатьох відомих вчених щодо судового прецеденту як джерела права. Вивченням вказаного питання займалися провідні українські та російські вчені, зокрема: Богдановська І.Ю., Гук П.А., Гураленко Н.А., Демченко Г.В., Дрішлюк А.І., Загайнова С.К., Кухнюк Д.В., Луць Л.А., Малишев Б.В., Марченко М.М., Мкртумян А.Ю., Селіванов А.О., Сірій М.І., Третьяков Д.М., Харитонов Є.О., Химчук Н.І., Хорошковська Д.Ю., Шевчук С.В. та інші.

Мета цієї роботи полягає в дослідженні прецедентного характеру рішень Конституційного суду України.

Виклад основного матеріалу. Питання про юридичну природу рішень Конституційного суду України у правовій науці є дискусійним. На думку деяких авторів, Конституційний Суд приймає участь у правотворчості та його рішення є джерелами права. Інші вчені висловлюють протилежну точку зору.

На думку Є.П. Євграфової, рішення Конституційного Суду України пов'язані з системою національного законодавства, являються його частиною та важливим джерелом права. Звільнюючи систему законодавства від нормативних актів, що не відповідають Конституції України, рішення Конституційного суду України підпадають під визначення нормативно-правових актів [1, с. 66-67]. Рішення Конституційного Суду, в яких надано тлумачення Конституції і законів України, за твердженням Ю.М. Тодики, є джерелами конституційного права [2, с. 140]. В. Шаповал взагалі відносить Конституційний Суд України до суб'єктів законодавчої діяльності [3, с. 6].

Однак, на мою думку, перш ніж допускати можливість віднесення рішення Конституційного Суду України до джерел українського права, слід коротко визначити правове становище зазначеного органу та юридичну природу його актів в цілому. Для того щоб визначити правову природу рішень Конституційного Суду України, слід зіставити компетенцію, зміст і форму діяльності цього органу з аналогічними ознаками законодавчих актів.

До основних характерних ознак нормативно-правових актів належать: 1) видаються компетентними державними органами в межах їх повноважень; 2) приймаються з дотриманням певної процедури, (правотворчість); 3) встановлюють, змінюють або скасовують норми права, тобто правила поведінки загального характеру; 4) мають чітко встановлену форму (письмового акта-документу) та реквізити; 5) мають юридичну силу та існує певний порядок вступу офіційних документів в юридичну силу і порядок її втрати; 6) підлягають офіційному опублікуванню у спеціальних виданнях. Закони та будь-які інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян є недейсними, якщо вони не доведені до відома населення у порядку встановленому законом (ст. 57 Конституції України) [4]. Нормативно-правові акти, що не відповідають цим вимогам, не підлягають застосуванню і не тягнуть за собою юридичних наслідків.

У зв'язку з досліджуваним питанням, відзначимо, що Конституційний Суд України не віднесений до числа правотворчих органів, в тому сенсі, що він не правомочний приймати нормативно-правові акти, що встановлюють нові правила поведінки. Законодавчими повноваженнями (ст. 75 Конституції України) наділена виключно Верховна Рада України. З наведеного випливає, що Конституційний суд України за формальними характеристиками не є законодавчим органом і не уповноважений видавати нормативно-правові акти, що запроваджують нові норми. Крім того, Конституційний Суд України також не є судовим органом у звичайному розумінні: 1) його діяльність не спрямована на безпосереднє регулювання тих чи інших суспільних відносин; 2) він не займається розв'язанням індивідуальних правових спорів з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних

прав, свобод і охоронюваних законом інтересів громадян та інших осіб; 3) його відносини з судами загальної юрисдикції носять виключно координаційний характер; 4) він не є апеляційною чи касаційною інстанцією по відношенню до цих судів, де мають місце відносини субординаційного характеру. Конституційний Суд України є органом конституційного контролю за відповідністю Конституції та законів України, а також інших правових актів, перелічених у ст. 150 Конституції України. По суті, цей контроль означає офіційну діяльність даного органу за допомогою особливої процедури (конституційне судочинство) з метою забезпечення верховенства і прямої дії Конституції на всій території України.

Російський конституціоналіст Б.С. Ебзеев, проаналізувавши діяльність конституційного суду, звернув увагу на властивий йому двоїстий характер. З одного боку, конституційний суд є органом правосуддя, а з іншого, - конституційним органом державної влади, тому немає підстав розглядати діяльність конституційного суду як чисто судову діяльність [5, с. 187]. Головна особливість конституційного правосуддя, підкреслив автор, полягає в тому, що конституційний суд є не тільки судовим, а й таким конституційним органом, якому надано право здійснювати контроль за діяльністю законодавчої та виконавчої влади. Дана особливість, на наш погляд, є важливим фактором, що впливає на оцінку правової природи рішень конституційного суду.

Конституційне правосуддя в Україні пов'язується з діяльністю Конституційного Суду України, який було створено у 1996 році. Відповідно до ч. 1 ст. 147 Конституції України єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України. Він, за твердженням В.П. Тихого, є одним з вищих органів державної влади в Україні і його не може бути віднесено ні до наглядового ні до контролюючого органу. Він є юрисдикційним судовим органом (підгілкою), невід'ємною частиною єдиної судової влади, спеціалізований, не включений до системи судів загальної юрисдикції суд для розгляду конституційно-правових спорів [6, с. 288].

Конституційний Суд України має всі види юрисдикційних повноважень, притаманних європейським конституційним судам. Відповідно до приписів Конституції України до повноважень Конституційного Суду України належать:

- вирішення питань про відповідність Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим (п. 1 ч. 1 ст. 150);

- офіційне тлумачення Конституції України та законів України (п. 2 ч. 1 ст. 150);

- надання висновків щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151);

- надання висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (ч. 6 ст. 111, ч. 2 ст. 151).

З системного аналізу положень ст.ст. 151, 152 Конституції України, ст.ст. 61, 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» [7] вбачається, що єдиний орган конституційної юрисдикції за результатами розгляду справ щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України приймає рішення, а також дає висновки у справах з питань відповідності Конституції України чинних міжнародних

договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту; відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам ст.ст. 157 і 158 Конституції України; порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України.

Разом з тим, в літературі не знайшло своє остаточне вирішення питання щодо правової природи рішень Конституційного Суду України. Відповідно до ст. 63 Закону України «Про Конституційний Суд України» його рішення не можуть бути оскаржені. Однак, на думку Н.О. Бондаренко, «...відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції, якщо за особою використані всі національні засоби правового захисту, вона має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, а значить, і оскаржувати в них рішення Конституційного Суду України. Але незалежно від наслідків розгляду такої скарги міждержавні органи в жодному разі не мають права скасовувати рішення суду тієї чи іншої держави» [8, с. 110]. Отже, можна сказати, що юридична сила рішення Конституційного суду України, яким визнано правовий акт неконституційним, не може бути подолана повторним прийняттям цього ж акта або іншого з аналогічним змістом.

На думку В.П. Тихого, рішення Конституційного Суду України, яким визнані закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі положення неконституційними, мають силу нормативно-правового акта. Визначаючи той чи інший нормативно-правовий акт неконституційним і тим самим скасовуючи його, Конституційний суд України фактично виконує функцію негативного правотворця. Такі рішення Конституційного Суду створюють нові норми і поширюються на всіх суб'єктів права шляхом породження для останніх нових прав та обов'язків [1, с. 289].

Досліджуючи правову природу рішень Конституційного Суду України, В.П. Тихий у своїй науковій праці «Правова природа Конституційного Суду України та проблеми його повноважень» висловив таку думку, що «Конституційний Суд України приймає рішення щодо конституційності правового акту, але не висловлює свою позицію щодо можливості його застосування в конкретній справі судом загальної юрисдикції, що б було втручанням в її розв'язання» [9].

Така позиція, на мій погляд є неприйнятною та не відповідає змісту частини другої ст. 150 Конституції України, якою визначено, що Конституційний Суд України ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Так, можна погодитися, що Конституційний Суд України не висловлює власну позицію щодо застосування певних положень законів у конкретній справі. Разом з тим, враховуючи загальнообов'язковий характер рішень суду конституційної юрисдикції, висловлені останнім правові позиції мають бути обов'язково враховані судами при здійсненні правозастосування.

Окремо, на мою думку заслуговує на увагу дослідження правової природи функцій офіційного тлумачення Конституційним Судом норм Основного Закону та інших законів України.

Метою офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень Конституції України та законів України є встановлення їх однозначного і правильного розуміння та застосування на всій території держави і надання роз'яснення щодо цього, визначення прав та юридичних обов'язків суб'єктів правовідносин. Змістом

офіційного тлумачення є конкретизація, уточнення, деталізація правових норм. В процесі тлумачення судом створюються нові норми — інтерпретаційні норми, в яких даються обов'язкові приписи, як розуміти той чи інший термін, вислів або правову норму в цілому, а також порядок її застосування. На думку В.П. Тихого, такі інтерпретаційні акти мають допоміжний характер, який проявляється в тому, що вони не можуть застосовуватися самостійно, окремо, без роз'яснювальних положень Конституції України та законів України, вони діють тільки разом з положеннями, які тлумачилися, і не можуть бути самі по собі нормативною основою правозастосовчих актів. Вчений наполягає на тому, що при застосуванні приписів Конституції і законів України, акти тлумачення слід використовувати лише як додаткові джерела [9].

Російський вчений П.А. Гук з посиланням на А. Барака зазначає, що судова правотворчість конституційного суду тлумачить законодавчий акт та стає його частиною. Його статус в нормативній ієрархії дорівнює статусу законодавчого акту, який ним тлумачиться. Судова правотворчість, що випливає з тлумачення норм Основного Закону, має той самий нормативний статус, що і сама конституція, і лише зміна конституції або самого судового правила може це змінити. Зазначене вище, на думку П.А. Гука ще раз підтверджує, що судовий прецедент тлумачення, створений конституційним судом, доповнює своїм змістом конституційну норму та створює можливість для більш точного та одноманітного застосування у спірних випадках [10, с. 118-119].

Як вже зазначалося вище, рішення Конституційного Суду України є обов'язковими для виконання на всій території України. На практиці, у випадках визнання неконституційними положень законів або нормативно-правових актів у цілому, правозастосовчі органи звертаються не лише до приписів Основного Закону, а й до прецедентів Конституційного Суду України, які стають додатковим регулятором, що поєднує конституційну норму та спірні правовідносини. Тому, як вірно зауважує П.А. Гук, Конституція та судові прецеденти конституційного суду спільно ліквідовують прогалини в законодавстві, заповнюють правовий вакуум своїм нормативно-правовим змістом, тим самим забезпечуючи правове регулювання певної сфери суспільних відносин. При цьому, судовий прецедент покликаний виконувати допоміжну роль джерела права.

Все вище викладене свідчить, що судова правотворчість Конституційного Суду України є особливою, оскільки, цей орган не наділений безпосередньо нормотворчими повноваженнями. Така своєрідна нормотворчість Конституційного Суду України є обмеженою колом його повноважень. Однак, винесені ним рішення і встановлені у ньому положення розраховані на багаторазове використання, вони діють на усій території України та є обов'язковими для виконання усіма суб'єктами права. Тому рішення Конституційного Суду України є особливими допоміжними джерелами права, які за своїм правовим змістом спрямовані на правильне та однозначне розуміння, застосування положень таких джерел права як Конституція та закони України тощо.

Таким чином, враховуючи викладене, можна прийти до **висновку**, що рішення Конституційного Суду України дійсно набувають прецедентного характеру, породжують юридичні наслідки для всієї території України та мають ознаки судового прецеденту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Євграфова Є.П. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства / Є.П. Євграфова // Право України. — 2001. — № 10. — С. 62-68.
2. Конституційне право України: Підручник для студентів ВНЗ / За ред. академіка АПрН України,

доктора юридичних наук, професора Ю.М. Тодики, доктора юридичних і політичних наук, професора В.С. Журавського. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. — 544 с.

3. Шаповал В. Теоретичні проблеми реалізації норм Конституції / В. Шаповал // Право України. — 1997. - № 6. - С. 4 — 8.

4. Конституція України: Офіц. видання. Станом на 8 січня 2013 року. - К.: Центр учбової літератури, ВМГО «Український молодіжний правничий союз», 2013. — 80 с.

5. Эбзеев Б.С. Конституция. Правовое государство. Конституционный суд / Б.С. Эбзеев. — М.: Закон и право, 1996. — 349 с.

6. Тихий В. Основні повноваження Конституційного Суду України / В. Тихий // Вісник Академії правових наук України. — 2003. — № 2 (33) - № 3 (34). — С. 287—301.

7. Закон України «Про Конституційний суд України» від 16.10.1996 № 422/96-ВР // <http://zakon2.rada.gov.ua>

8. Бондаренко Н.О. Проблемні питання конституційної юстиції в Україні / Н.О. Бондаренко // Фінанси і право. — 2011. - № 1. - С. 107-113.

9. Тихий В.П. Правова природа Конституційного Суду України та проблеми його повноважень / В.П. Тихий // <http://vuzlib.com/content/view/2339/54>

10. Гук П.А. Судебный прецедент как источник права: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01 / П.А. Гук — Саратов, 2002. — 205 с.

УДК 343.9.01

Лошицький М. В., к.ю.н., доцент, професор
кафедри адміністративного права і процесу НАВС

Новий погляд на категоріальний апарат теорії профілактики правопорушень

На основі аналізу обґрунтованих в юридичній літературі наукових підходів з'ясовується співвідношення між основними термінами, які входять до категоріального апарату теорії профілактики, а також визначається місце профілактики в системі протидії злочинності.

Ключові слова: запобігання злочинам, контроль над злочинністю, попередження злочинів, превенція, припинення злочину, протидія злочинності.

На основе анализа обоснованных в юридической литературе научных подходов выясняется соотношение между основными терминами, которые входят в категориального аппарата теории профилактики, а также определяется место профилактики в системе противодействия преступности.

Ключевые слова: предотвращение преступлений, контроль над преступностью, предупреждение преступлений, превенция, пресечения преступления, противодействие преступности.

The analysis grounded in the legal literature of scientific approaches examined correlation between the basic terms that are included in the categories of the theory of prevention, as well as the place of prevention in the system of combating crime.

Keywords: crime, crime control, crime prevention, prevention, suppression of crime, the fight against crime.

Виклад основного матеріалу. У будь-якому дослідженні, яке тим чи іншим чином торкається питань протидії злочинності, особлива увага приділяється питанням термінології та співвідношення різних понять і визначень, які більш-менш адекватно окреслюють предмет і об'єкт дослідження. Однак, ознайомившись із значним масивом